

Spor efter de tidligste bønder

I dag suser travle mennesker gennem landskabet på Djurslandmotorvejen. Men i stenalderen var det Egåen, der var færdselsåren. Egåen passerede dengang som nu gennem Egådalen og løb ud i en fjord, der strakte sig fra omtrent, hvor den nuværende Egå Engsø ligger og ud i Århusbugten. Hvis vi skruer tiden knap 6000 år tilbage, var størstedelen af indlandet dækket af tæt urskov afløst af en mere åben vegetation ned mod fjorden. Men menneskene var på dette tidspunkt begyndt at gribe ind i skoven og skabe lysninger med økse og ild for at bosætte sig der på højere liggende, veldrænede områder og opdyrke jorden. Hvis du kunne rejse tilbage til den tid og stå på dette sted ville du flere steder kunne se røgen stige op fra små rydninger, hvor de første bønder bosatte sig.

Nybyggerne

En sådan rydning med en lille bosættelse fandtes en gang i den tidlige bondestenalder lige der, hvor du nu kører fra Randersvej og ud på motorvejen mod Djursland. Et stenkast fra den gamle Lisbjerg Skole. I den lille rydning slog en stenalderfamilie sig ned knap 4000 år før Kristi fødsel. Møjsommeligt havde de fældet tykke, gamle elme-, ege- og lindetræer, brændt skovbunden af og skabt et lille åbent areal, hvor der kunne dyrkes mellem stubbe og sten, og hvor dyrene kunne gå omkring og finde føde. Vi ved det, fordi Moesgaard Museums arkæologer i 2001 udgravede den forhistoriske bosættelse inden motorvejen kom og fjernede alle spor. Her gjorde arkæologerne flere fund, som – til trods for at de er små og fragmenterede – fortæller historier, der tager os langt ud i verden og helt ind i hovedet på datidens beboere i Lisbjerg.

De allerførste stenalderbeboere i den lille rydning opholdt sig på stedet i en årrække. Her fra kunne de passe deres afgrøder, og når jorden på tidligere dyrkningssteder var udpint, blev nye arealer i nærheden ryddet og brændt af, så der igen kunne dyrkes i frugtbar aske på jomfruelig jord. Dyrene gik omkring i nærheden af bopladsen og nød godt af den halvåbne kratskov, der sprang frem på de gamle dyrkningsområder. Men familien afstod ikke fra også at samle vilde planter, jage skovens vildt og fiske i den nærtliggende fjord. Sporene af familiens aktiviteter og livsstil kan følges ved at kigge på nedgravninger og affaldslag på bopladsen.

Nogle få generationer efter den første bosættelse byggede en anden lille familie et langhus af skovens tømmer, og beklædte væggene med lerklining af den gode østjyske ler og dyrenes efterladenskaber. Da arkæologerne udgravede stedet 6000 år senere, kunne sporene fra de nedgravede stolper stadig erkendes. Om de nye beboere var direkte efterkommere af de allerførste bønder på stedet, ved vi ikke, men det er langt fra umuligt, at familien er flyttet omkring i området og med tiden har ramt den samme plet, som havde været bopæl for deres tipoldeforældre.

Flere andre steder på de højere liggende områder ned til Egådalen – under den nuværende motorvej – har arkæologerne fundet vidnesbyrd om de tidligste bønders bosættelse deres omformning af landskabet.

Fra den Frugtbare Halvmåne til Lisbjerg på 5000 år

Blandt de mindste fund fra udgravningen af stenalderbopladsen ved den gamle skole i Lisbjerg er kerner af forkullet avnklædt og nøgen byg. De forkullede korn hører til de ældste håndgribelige spor, vi har i landet

Flintøksen er én af de tidligste af sin slags herhjemme. Dens er glatslebne æg var effektiv til at fælde urskovens store træer.

Øksen gik i stykker under arbejdet og brudstykkerne blev omhyggeligt samlet og taget med tilbage til bopladsen og begravet. (Tegning: Erik Sørensen, foto: Rogvi Johansen, fotolab, Moesgaard Museum).

har efter landbruget. Nok er de små, men de er resultat af en 5000 år lang proces, der begyndte i den såkaldte Frugtbare halvmåne, et område som strækker sig gennem det nuværende Irak, Iran og Tyrkiet.

På grund af klimaforandringer for 11.000 år siden, der forandrede leveforholdene i Mellemøsten, rykkede befolkningen sammen i de mest frugtbare områder, og det var her, at tanken om at dyrke jorden og holde husdyr først opstod. Igennem de næste årtusinder udvikledes en livsstil baseret på domesticerede planter og dyr, som bredte sig ud over Europa. Ikke langt syd for det nuværende Danmark stagnerede udbredelsen af landbruget imidlertid en stund, og der kom til at gå ca. 1000 år før stenalderjægerne på vores kanter hoppede med på bølgen. Dette til trods for, at der var kontakter med de sydlige bondekulturer. Hvad årsagen er, til at landbrugets rejse standsede op ved tærsklen til Skandinavien i så lang en periode, er en gammel men stadig aktuell diskussion inden for arkæologien.

En fødevarerevolution

Den nye levevis var baseret på en helt ny forståelse af verden. Erkendelsen af, at mennesker kan kontrollere og manipulere naturen har været en fundamentalt anderledes tanke, som grundlæggende har dannet ramme om vores landbrugsbaserede civilisation frem til i dag. At kunne kontrollere jordens afgrøder og holde dyrene tæt til sig frem for at jage dem, gjorde det muligt at planlægge og ikke være prisgivet det uforudsigelige jagtheld. Det gjorde det også fordelagtigt at bosætte sig mere fast, og opføre bygninger af mere permanent karakter. Samtidig sikrede kornet og adgangen til kød, at der var forråd til vinteren.

De første kornsorter var emmer, enkorn, brødhvede, nøgen- og avnklædt byg. Kornet blev blandt andet malet til mel og formentlig brugt til en form for fladbrød. I hvert fald findes der fra tidlig bondestenalder en karakteristisk type af lerskiver, der formentlig har været brugt som en form for bageplade til fladbrød. Andet korn er højst sandsynligt indgået i grød og suppe, og for byggens vedkommende er det ikke umuligt, at den har været brugt til øl. Faktisk var der på bopladsen i Lisbjerg, indicier på at hvede- og bygkerner var blevet behandlet forskelligt. Bygkerne var forkullede og dermed bevarede. Hvedekernerne havde måske i sjældnere grad være varmebehandlede, i hvert fald var de ikke bevarede i forkullet tilstand men kun til stede i form af aftryk i lerkar.

På den lille stenalderboplads i Lisbjerg fandt man også knogler fra tamokser, tamsvin, får og geder. Okserne og svinene har formentlig mindet lidt om deres vilde slægtninge – uroksen og vildsvinet, mens får og geder nærmere havde fjerne aner i Tyrkiets bjergregioner. Om de tidligste bønder ved Lisbjerg har udnyttet husdyrenes mælk, ved vi ikke. Mennesket er ikke oprindeligt skabt til at kunne tåle at drikke mælk som voksne, men en genmutation gjorde med tiden dette muligt. Forskningen viser at genmutationen i grove træk fulgte i hælene på agerbruget. Så afhængig af generne i den lille stenalderfamilie i Lisbjerg, har de måske været stand til at udnytte den ekstra ressource fra dyrene, som mælken udgjorde.

Blandt fundene i Lisbjerg var der også hjortevildt og en del brændte hasselnøddeskaller, der viser, at den vilde natur stadig spillede en større rolle i madlavningen. Også bjørn og urokse var blandt byttedyrene i området på den tid. Begge dele er nemlig fundet i husholdningsaffaldet hos en anden lille bondefamilie, der levede på omtrent samme tid ca. 1,5 km længere vestpå.

Stenalderkosten var altså på dette tidspunkt varieret og både animalsk og fuld af kulhydrater. Kulhydraterne gav god energi, men til gengæld havde bønderne i rydningen i Lisbjerg formentlig flere huller i tænderne end deres jagende forgængere i området. En bivirkning ved stivelsen i kornet er nemlig, at tænderne kan få caries.

Velintegrerede bønder?

Da først landbruget vandt indpas, var det ikke blot den ernæringsmæssige side af livsstilen, som ændredes, men også samfundsstrukturen, kosmologien og den materielle kultur gennemgik store forandringer.

De lerkar, som findes på bopladsen ved Lisbjerg Skole adskiller sig fra de lerkar, man finder på egnen fra tidligere tiders jægere og samlere. De ligner til gengæld lerkarrene fra landbrugskulturen i Mellemeuropa, den såkaldte Michelsbergkultur. Dette er også tilfældet hos andre blandt de tidligste bønder i Danmark. Et ganske særligt fund fra bopladsen i Lisbjerg er dog et lille fragment af en lerskive, hvorpå der tydeligt ses aftryk af en flettet måtte, præcis som det ses på Michelbergkulturens lerskiver. Skiven var én af de nye mellemeuropæiske keramikformer, som vandt indpas i Norden. Men aftryk, som dem på lerskiven fra Lisbjerg, er ikke før fundet i Sydsandinavien, og man kunne næsten fristes til at tro, at personen, der fremstillede lerskiven, kendte til de sydlandske fremstillingsteknikker.

Ny forskning og DNA-studier peger da også i retning af, at landbruget ikke blot var en tanke, der spredtes, men at det kom til Norden i kølvandet på indvandrende personer, som bosatte sig i blandt de lokale jægersamlere. Inden for ret kort tid smeltede de to befolkningsgrupper sammen i et nyt landbrugssamfund med en egen særegen kultur, hvor jagt og fiskeri stadig spillede en supplerende rolle.

Øksen, der var død og begravet

Den nye fødevarerevolution hang også sammen med nye ritualer, der synes at afspejle en næsten manisk repetition af livets cyklus. Tanken om at noget sætter frø og dør, og at frø kan plantes, så det døde på sin vis genopstår gennemsyrrer mange af den tids handlinger. Det ses i tidens store rituelle anlæg, hvor ting, korn, dyr og mennesker systematisk graves ned. Men tanken kan også spores på bopladsen i Lisbjerg, hvis man går ned i detaljen. Blandt andet lader måden, hvorpå stenalderbønderne i Lisbjerg håndterede bopladsens affald, ikke til at være helt tilfældig.

Et sted på den lille boplads, var en økse begravet, og meget tyder på, at den ikke bare var kasseret og smidt ud. Engang var den skæftet, og det kan man se, fordi flintsmeden har bakset med at fjerne de sidste irriterende fremspring i flinten, som var i vejen for skæftningen. Man kan også se at øksen har været i brug, og at den gik i stykker under arbejdet, formentlig til ejerens store ærgrelse. Formentlig havde han skabt den selv. Måske havde øksen endda et navn, som man kender det fra senere tiders navngivning af genstande, der var værdifulde for ejeren. Øksen gik i fire stykker, og dens ejermand kunne have valgt at lade stykkerne ligge eller at genbruge den gode flint til nye redskaber. Men i stedet samlede han stykkerne op, pillede øksens nakkestykke ud af skaftet og begravede det hele samlet hjemme på bopladsen. Måske var det et led i tidens tankegang, at det, som var dødt, skulle ofres til jorden, så det kunne spire og genopstå?